

slovenský národopis

4 | 21

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED 1973



V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

- Adam Pranda: K problematike štúdia etnických procesov v ZSSR 2. časť — — 477
 Ján Botík: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločnosti ľudí — — 495
 Mária Kosovová: Magické usmrčovanie protivníka na diaľku — — — — 513
 Jozef Minárik: Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18. a 19. storočí — 535

MATERIÁLY

- Zuzana Šalingová: Konštrukcia a súpis zvoníc na Slovensku — — — — 553
 Marta Komorovská: Formy vzájomnej pomoci v minulosti a dnes — — 573
 N. A. Kondrašov: Štyri rozprávky z Liptova zapísané Jánom Kalinčiakom — 579
 Iva Heroldová: Slovenská vánočná hra u jugoslávskych Čechů — — — — 591

DISKUSIA GLOSÝ

- František Miko: Rozbor folklórneho textu Soňa Kovačevičová: O stave prác na etnografických atlasoch v Československu — 605
 613

ROZHLEDY

- Ján Michálek: Profesor Rudolf Bednárik sedemdesiatročný — — — — 617
 Materiály zo seminára o doterajších výsledkoch etnografického štúdia ľudového staviteľstva v Československu — — — — 620
 Jaroslav Kramář: O významu a smyslu etnokartografické práce v súčasnej dobe
 Josef Vařeka: Současný stav a výsledky etnokartografického studia lidového stavitelství v Čechách — — — — 624
 Václav Frolc: Vztah základních složek lidového domu na Moravě a ve Slezsku ve světle etnokartografického studia — — 627
 Soňa Švecová: Problém výberu prvkov ľudového staviteľstva pre mapovanie — 634
 Jiří Langer: Stavební materiál a konstrukce v lidovém stavitelství na Těšinsku
 Jan Souček: Materiál a konstrukce v lidovém stavitelství na Slovácku — — — — 636
 Stanislav Horvát: Výsledky etnografického výskumu ľudového staviteľstva v oblasti povodia Bebravy — — — — 646
 Trádie ľudovej kultúry v živote socialistickej spoločnosti (Adam Pranda) — — — — 656
 Odborný seminár pracovníkov knižnično-informačnej siete SAV (Elena Prandová) 657

Studentská vedecká súťaž na Filozofickej fakulte UK (Gabriela Námerová — Peter Marák) — — — — — 660

RECENZIE A REFERÁTY — — — — 662

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Адам Пранда: К проблематике изучения этнических процессов в СССР. 2 часть 477
 Ян Ботик: Анклава и диаспора как особые формы человеческих общностей — 495
 Мария Косова: Магическое убивание противника на расстоянии — — — — 513
 Йозеф Минарик: Анонимная проза в рукописных сборниках 18 и 19 вв. — — 535

МАТЕРИАЛЫ

- Зузана Шалингова: Конструкция колоколов в Словакии и их опись — — — — 553
 Марта Коморовска: Формы взаимопомощи в прошлом и настоящем — — 573
 Н. А. Кондрашов: Четыре сказки из Липтова, записанные Яном Калинчаком — 579
 Ива Герольдова: Словацкая рождественская игра у югославских чехов — — 591

ДИСКУССИИ

- Франтишек Мико: Разбор фольклорного текста — — — — — 605
 Соња Ковачевичова: О состоянии работ над этнографическими атласами в Словакии — — — — — 613

СООБЩЕНИЯ

- Ян Михалек: Семидесятилетие проф. Рудольфа Беднарика — — — — — 617
 Материалы семинара о результатах этнографического изучения народного зодчества в Чехословакии — — — — — 620
 Рецензии и рефераты — — — — — 662

INHALT

STUDIEN

- Adam Pranda, Zur Problematik des Studiums der ethnischen Prozesse in der UdSSR, 2. Teil — — — — — 477

Na 1. strane obálky: Rad zrubových domov v Ružomberku-Vlkolínci. Farebná snímka Fr. Šlachta

Auf der Vorderseite: Reihe der Blockhäuser in Ružomberok-Vlkolínek. Farbphoto von Fr. Šlachta

ENKLÁVA A DIASPORA AKO ZVLÁŠTNE FORMY SPOLOČENSTVA LUDÍ

JÁN BOTÍK

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Rozmanité migračné pohyby, ozrejmovanie ich príčin a dôsledkov, to sú problémy, ktoré už dlhší čas zaujímajú vedcov na celom svete. Osobitnú pozornosť vzbudzujú najmä skupiny ľudí, ktoré sa za rôznych okolností ocitli v inonárodnom prostredí. Skúmanie takýchto separátnych etnických skupín, či už kompaktných, alebo rozptýlených, je významné nielen preto, že ukazuje dimenzie určitého spoločenstva, rozšírenie jeho príslušníkov, jazyka, prípadne ďalších kultúrnych prejavov. Odstredivé kolonizačné a emigračné pohyby odrážajú aj závažné zmeny sociálnych, ekonomických, politických, kultúrnych a ďalších podmienok života daného národa. Preto sumarizácia jednotlivých komponentov do jedného súhrnného celku umožňuje získať komplexnejší obraz o historickom vývine príslušného spoločenstva. Okrem toho pri štúdiu foriem kultúry, jej funkcií a kultúrnych procesov, v etnických enklávach a diasporách nachádza veda akési výskumné laboratóriá. Poskytujú mimoriadne dôležité informácie o adaptabilite človeka v zmenenom prostredí, o etnosociálnych procesoch v nových špecifických reáliách, o etnokultúrnej podmienenosti správania sa a o celom rade ďalších problémov, ktorých štúdiom v podmienkach veľkých etnických celkov a ich kontakto- vých zón je

zo známych príčin mimoriadne namáhavé alebo vôbec nereálne. Možno teda konštatovať, že výskum etnických enkláv a diaspor, či už z vlastivedných aspektov, alebo z hľadiska riešenia teoretických a metodologických otázok, má pre vedu mimoriadny význam.

Netreba podrobnejšie rozoberať, prečo sa výskum enkláv a diaspor stal už dávnejšie aktuálnym aj u nás. Dôležité je predovšetkým to, že týmto výskumom sa slovenská veda pripojila k riešeniu mimoriadne závažnej úlohy, ktorá presahuje úzky vlastivedný rámec. Výsledkom doterajšieho výskumu Slovákov v zahraničí je značný faktografický potenciál demografických, historických, jazykovedných, národopisných a ďalších údajov, ktoré sú závažným materiálom, teoretickým i metodickým prínosom k osvetleniu pertraktovanej problematiky. Pohľad na doterajšie výsledky je v mnohom poučný. Dáva prehľad nielen o dosiahnutých poznatkoch, oporných bodoch, či myšlienkových podnetoch, ale zároveň odokrýva aj problematické závery a nezodpovedané, prípadne menej rozpracované otázky. Takáto bilancia určuje teda aj smer, ktorým sa musí uberať ďalšie štúdium.

Možno to vyznie prekvapujúco, ale rekapituláciou doterajších výsledkov sa pre-

sviedčame, že najmenej rozpracovanou problematikou na úseku štúdia zahraničných Slovákov sú základné teoretické a metodologické otázky samého objektu a predmetu výskumu. Treba hneď na začiatku poznamenať, že podstata takéhoto zistenia sa netýka neujasnenosti problematiky. Rezervy sa nepociťujú v orientácii štúdia, ale v nedostatočnom využití získaných poznatkov pre teoretické zovšeobecnenie a metodologické formulovanie problematiky.

V takejto situácii je jednou z aktuálnych úloh pri štúdiu zahraničných Slovákov v súčasnosti potreba ozrejmiť pojmy *etnická enkláva* a *etnická diaspora* ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. Riešenie tejto úlohy nebude jednoduché a len ťažko si ho možno predstaviť bez interdisciplinárneho prístupu. Rozhodnutie upozorniť na niektoré aspekty tohto problému a pokúsiť sa načrtnúť určité východiská podmienilo do značnej miery, že marxisticky orientovaná etnografia, predovšetkým sovietska, rozpracovala v poslednom období viaceré otázky v oblasti teórie národa, etnických spoločenstiev a s nimi súvisiacich etnosociálnych a etnokultúrnych procesov. Táto okolnosť umožňuje prikročiť k aplikácii uvedených poznatkov aj na také formy sociálnych organizmov, ako sú subštruktúrne jednotky etnického spoločenstva.

Klasifikovať etnickú enklávu a etnickú diasporu ako zvláštne formy spoločenstva ľudí, to znamená sústrediť pozornosť na celý rad čiastkových problémov. Predovšetkým treba analyzovať základné znaky objektu, určiť jeho korelácie k príbuzným objektom, resp. kategóriám tohto druhu a vymedziť miesto skúmaného objektu v súhrne elementárnych jednotiek etnickej štruktúry. Okrem toho treba analyzovať základné procesy, ako aj objasniť jednotlivé faktory a mechanizmus fungovania týchto procesov.

Určiť základné znaky enklávy a diaspory

možno iba v kontexte príbuzných kategórií, od ktorých sú odvodené. Preto uvediem najprv niekoľko poznámok k typológii etnickej štruktúry.

V závislosti od jednotlivých sociálno-ekonomických formácií a niektorých ďalších faktorov, v historickom vývine ľudstva sa uplatnili viaceré formy etnosociálnych organizmov. V krátkosti možno zhrnúť, že tento vývoj postupoval od *kmeňa* v prvotnom-pospolnom období, cez *národnosť*, ktorá je príznačná pre feudálnu epochu, až k *národu*, ktorý vznikol v období kapitalizmu a v istých modifikáciách prešiel aj do súčasných socialistických formácií. Uvedené typy etnosociálnych organizmov možno označiť ako *základné etnické jednotky*, ktoré zahŕňajú ľudí, vyznačujúcich sa najväčšou intenzívnosťou etnických atribútov a teda aj najvyššou mierou etnickej integrovanosti. Od tohto základného hierarchického stupňa možno potom toxonomicky smerom k obom pólom vyčleniť ešte aj *makroetnické jednotky*, napr. etnicky príbuzné spoločenstvá, ako sú Slovania a pod., alebo *mikroetnické jednotky*, napr. etnické subspoločenstvá, ako sú národnostné menšiny, enklávy a diasporu.

Keďže pri uvedenej typologizácii etnosociálnych organizmov sa sleduje predovšetkým etnický aspekt, základné etnické jednotky (*kmeň*, *národnosť*, *národ*) sa obyčajne označujú súhrnným a presnejším termínom *etnické spoločenstvo* alebo *etnos*. K vzniku a používaniu týchto termínov prispela v značnej miere aj terminologická nejednoznačnosť a obsahová neujasnenosť pojmu *národ*. Podobne ako v iných jazykoch, aj v slovenčine sa termín *národ* prekrýva v dvoch základných významoch. V jednom prípade sa ním vyjadruje politická príslušnosť, v druhom zasa etnická príslušnosť istej skupiny ľudí. Pritom treba mať na zreteli, že *národ* v etnickom význame a *národ* v politickom význame zahŕňa

javy, vzťahujúce sa na dve úplne rozdielne sféry. Kým podstata národa v etnickom význame sa najvýraznejšie prejavuje v *etnických procesoch*, podstata národa v politickom význame zasa v *národných hnutiach*. Medzi etnickými procesmi a národnými hnutiami je principiálny, kvalitatívny rozdiel vo forme, ako aj v obsahu. Etnické procesy prebiehajú objektívne, nezávisle od vôle a vedomia zúčastnených ľudí, naproti tomu národné hnutia sú činnosťou más, upriamenou na dosiahnutie konkrétneho politického cieľa, napr. na vytvorenie národného štátu. Pretože v slovenčine nedošlo k sémantickej diferenciacii pojmu *národ* (ako napr. v nemčine *Volk* a *Nation*), termín *národ* používam predovšetkým v jeho politickom význame a pre vyjadrenie etnickej príslušnosti za priliehavejšie považujem v súčasnosti už frekventované termíny *etnické spoločenstvo* a *etnos*.

Z hľadiska už rozvedenej typológie etnickej štruktúry vyplýva, že za základnú etnickú jednotku treba v súčasnosti považovať *etnosociálny organizmus*, ktorý sa obyčajne označuje pojmom *národ*. Z povedaného ďalej vyplýva, že pojem *národ* a *etnické spoločenstvo* sa obsahovo nekryjú, pretože v súčasnosti sa iba výnimočne vyskytujú prípady, keď sa hranice rozšírenia etnického spoločenstva zhodujú s hranicami národného štátu. Okrem ojedinelých prípadov nejestvuje v súčasnosti územie s etnicky homogénnym obyvateľstvom a niet ani etnických spoločenstiev, ktorých príslušníci by neboli rozptýlení mimo etnických alebo štátnych hraníc. V takomto zmysle sa pod pojmom *národ* a *národné spoločenstvo* chápe etnosociálny organizmus, ktorý zahŕňa iba jadro príslušníkov určitého národa — etnosu, spravidla v samostatnom štátnom útvare alebo v národno-teritoriálnej autonómii v rámci viacnárodného štátu. Naproti tomu pod pojmom *etnické spoločenstvo* a *etnos* sa chápu všetci príslušníci

určitej národnosti, teda aj tí, ktorí sa nachádzajú za hranicami jadra etnosociálneho organizmu — národa, či už v diasporickej forme alebo vo forme kompaktných skupín.

Genéza každej enklávy a diaspory je spätá s istým národom alebo etnosom. Preto je potrebné ozrejmiť tieto formy etnických spoločenstiev jednak vo vzťahu k etnosociálnemu organizmu, národu, jednak vo vzťahu k etnickému spoločenstvu.

Pokiaľ ide o prvú súvislosť, rozhodujúci je predovšetkým politický moment. Skupina ľudí, ktorá prerušila svoju príslušnosť k materskému etnosociálnemu organizmu, prerušila s ním aj rozmanité zväzky a kontakty. Tým sa prestala zúčastňovať na formovaní jeho ďalšieho sociálneho, ekonomického, etnokultúrneho a politického vývinu a takisto narušila možnosť spätného pôsobenia tohto vývoja. Aj keď tieto skutočnosti nemožno absolutizovať v celom rozsahu, rozhodujúci je predovšetkým fakt, že skupina ľudí, ktorá zmení príslušnosť k etnosociálnemu organizmu, sa v konečnom dôsledku stáva súčasťou či subjektom nového etnosociálneho organizmu, ktorý má na ďalší vývoj tejto skupiny rozhodujúci vplyv.

Vzťah enklávy a diaspory k etnickému spoločenstvu má v porovnaní so súvislosťami k etnosociálnemu organizmu — národu nielen mnoho spoločných črt, ale aj celý rad zvláštností, ktoré sa prejavujú predovšetkým v kvalitatívnej rovine. Kým vzťah enklávy a diaspory k etnosociálnemu organizmu — národu, je determinovaný predovšetkým politickou odtrhnutosťou, ich vzťah k etnickému spoločenstvu určuje hlavne miera etnokultúrnej integrovanosti. Aby sme mohli ozrejmiť väzbu enkláv a diaspor s etnickým spoločenstvom treba predovšetkým analyzovať základné znaky etnosu. Takáto analýza umožňuje klasifikáciu *etnického spoločenstva* v celistvom súhrne všetkých komponentov a zároveň odhaľuje

špecifické znaky, ktorými sa enkláva a diaspora, ako etnické subspoločenstvo diferencujú od nadradenej základnej etnickej jednotky — etnosu.

Pri klasifikácii etnického spoločenstva (etnosu) sa vyslovilo neprehľadné množstvo definícií tejto kategórie. Z hľadiska riešenej problematiky treba sústrediť pozornosť predovšetkým na také znaky, resp. determinanty etnického spoločenstva, ktoré sa vyskytujú najčastejšie a ktorým sa pripisuje základný význam. Za takéto najpodstatnejšie znaky etnickej špecifickosti sa označujú: etnické povedomie a etnické pomenovanie (etnonym), jednota jazyka, jednota územia, jednota ekonomiky, zvláštnosti kultúry, spôsobu života a psychického usporiadania, určitá forma sociálno-teritoriálnej (vrátane politicko-štátnej) organizácie, alebo výrazná tendencia k vytvoreniu takejto organizácie. Medzi etnodiferencujúcimi znakmi sa okrem uvedeného objavujú aj princípy endogamnosti, spoločné náboženstvo, antropologicko-rasové parametre a niektoré ďalšie viac-menej relevantné atribúty.

Mnohotvárnosť etnických situácií vylučuje akúkoľvek absolutizáciu a hierarchizáciu uvedených znakov, resp. atribútov etnického spoločenstva, pretože ktorýkoľvek z nich môže v konkrétnej situácii zohrať rozhodujúcu, inokedy zasa druho-radú, alebo aj vonkoncom žiadnu úlohu. Podstata problému spočíva v tom, že v závislosti od konkrétnej etnickej situácie, každý z uvedených znakov, či už samostatne, prípadne v spojitosti s iným znakom, alebo aj v konglomerácii viacerých znakov, môže vystupovať vo funkcii etnodiferencujúceho činiteľa. Bolo by možné uviesť mnoho príkladov, keď spoločný pôvod, jednotný jazyk alebo dlhodobá koexistencia v rámci spoločného štátu, jednotnej ekonomiky atď., neboli prekážkou formovania sa vzniku viacerých etnických spoločenstiev i národov a takisto aj naopak. V tejto sú-

vislosti je dôležitá ešte aj skutočnosť, že v konečnom dôsledku neexistujú také znaky etnickej špecifiky, ktoré by boli podmienené iba etnickými faktormi. Všetky vznikali následkom sociálnych, ekonomických, geografických, historických a ďalších príčin a etnický význam nadobudli iba pôsobením etnických, regionálnych a ďalších tradícií a pod vplyvom určitých etnických situácií.

Každé etnické spoločenstvo má v určitom období svojho vývinu špecifickú etnickú štruktúru, t. j. súhrn častí, resp. čiastkových jednotiek, ako aj špecifický etnický, či etnokultúrny profil, t. j. svoju individualnosť, neopakovateľný súhrn foriem kultúry a ďalších prejavov. Tieto črty sú výsledkom konkrétneho historického vývoja, v ktorom sa permanentne prelínali tendencie pretrvávania, modifikácií a premien základných komponentov etnosu. Z tohto aspektu sa etnické spoločenstvo javí ako dynamický systém a zmeny, ktoré ho charakterizujú, možno označiť pojmom *etnické procesy*. Pod týmto pojmom sa chápu procesy, ktoré vznikajú vo vnútri etnických spoločenstiev, v kontaktoch zónach etnosov, alebo pri bezprostrednom styku určitých častí etnických spoločenstiev. Etnické procesy zahŕňajú zmeny špecifických elementov — znakov etnického spoločenstva, pri ktorých je evidentná modifikácia týchto spoločenstiev alebo aj zmeny etnickej príslušnosti. Ozrejmiť vzťah enklávy a diaspory k etnosu a klasifikovať ich ako zvláštne formy spoločenstva ľudí, možno iba analýzou etnických procesov, ktoré podmienili vznik a determinovali ďalší vývoj týchto etnických jednotiek.

Najzákladnejšími druhmi etnických procesov sú procesy *etnického rozdelenia* a procesy *etnického zjednotenia*. V prvom prípade ide o proces, keď od pôvodného etnického spoločenstva sa oddeľuje ďalšie spoločenstvo, prípadne iba časť jeho príslušníkov, alebo keď sa pôvodná etnická jed-

notka rozdelí na dve alebo viacero celkov, z ktorých sa každá stane oddeleným a samostatným etnosom. Procesy etnického rozdelenia boli podmienené predovšetkým migračnými pohybmi obyvateľstva alebo sociálno-politickými faktormi. Naproti tomu procesy etnického zjednotenia sa vzťahujú predovšetkým na súvzťažnosť koexistujúcich skupín. Podmienené sú hlavne vzájomným pôsobením jazyka a kultúry, zvláštnosťami rozsídlenia, vzájomným pomerom demografických ukazovateľov, politicko-právnymi, sociálno-psychologickými a ďalšími faktormi.

V enklávach dochádza k procesu etnického rozdelenia a od okamihu usadenia v novom prostredí aj k zjednocujúcim procesom s obklopujúcim etnickým spoločenstvom. Rezultátom etnického rozdelenia je porušenie celistvosti územia, ekonomiky a sociálno-teritoriálnej organizácie etnosu. Preto v súvislosti so segmentačnými procesmi je dôležité ozrejmiť predovšetkým príčiny oddelenia sa časti príslušného etnosu a zachytiť demografický a migračný pohyb týchto skupín. Samým faktom oddelenia neprestávajú byť enklávy a diaspory ešte príslušníkmi materského etnického spoločenstva, pretože si aj naďalej uchovávajú spoločné etnické povedomie a pomenovanie, spoločný jazyk, kultúru, spôsob života, psychické, antropologicko-rasové a ďalšie črty. Lenže nové teritoriálne, ekonomické, sociálne a politické súvislosti, spolu so začlenením do inoetnického prostredia, skôr alebo neskôr začnú pôsobiť aj na tieto pretrvávajúce komponenty etnickej špecifickosti enkláv a diaspor. Teda zákonitým výsledkom etnického rozdelenia sú zjednocujúce procesy s novým etnickým spoločenstvom a našou úlohou je ozrejmiť predovšetkým podstatu, jednotlivé faktory, mechanizmus fungovania, intenzitu a konečné dôsledky týchto procesov.

Procesy etnického zjednocovania môžu

mať charakter *etnickej konsolidácie* alebo *etnickej asimilácie*. Pri enklávach a diasporách sa pozornosť sústreďuje iba na formy asimilačných procesov, pretože konsolidačné procesy zahŕňa spravidla situáciu, keď dochádza k splynutiu relatívne samostatných a príbuzných etnosov do jedného, obyčajne nového etnického spoločenstva. Takýmto spôsobom vznikla napr. väčšina európskych ranostredovekých národností. Na rozdiel od konsolidácie, pod pojmom etnická asimilácia sa chápe vzájomné pôsobenie a súvzťažnosť už sformovaných etnosov, ktorých príslušníci sa spravidla odlišujú etnokultúrnym profilom i rozdielnym etnickým povedomím. Dôsledkom asimilačných procesov je hlavne postupná strata etnickej špecifickosti, osvojovanie si kultúry druhého etnosu a zmena etnickej príslušnosti.

Pri typologizácii procesov, ktorým podliehajú enklávne a diasporické etnické skupiny alebo jednotlivci, venuje sa od okamihu usadenia v inoetnickom prostredí a potom aj v priebehu ďalšej koexistencie týchto rôznorodých etnických elementov, osobitná pozornosť jednotlivým štádiám prebiehajúcich procesov.

Etapa, ktorá nasleduje bezprostredne po zastavení migračného pohybu a ktorá je spojená s usídlením a nadviazaním nevyhnutných ekonomických a sociálnych vzťahov, obyčajne sa označuje ako *začiatocný kontakt*. Počas tohto prvého štádia sa spravidla rozhodne, či migrujúca skupina alebo jednotlivci zotrávajú na mieste začiatocného kontaktu, alebo či si zvolia iné miesto, prípadne sa vrátia naspäť. Preto pre označenie prvej etapy sa najčastejšie používajú termíny *akomodácia* a *adaptácia*. Pod týmito pojmami sa chápe prispôbenie enklávy alebo diaspory novému prostrediu a do určitej miery aj prispôbenie tohto prostredia novému elementu. Cieľom uvedeného prispôbenia je vzájomná koexistencia

v socialnej a ekonomickej oblasti. Sprievodným znakom procesov akomodácie a adaptácie je, že prispôsobujúca sa enkláva alebo diaspora si osvojí jazyk a základné normy správania obklopujúceho etnického spoločenstva. V tomto štádiu nie je ešte zasiahnutý etnokultúrny profil a spôsob života prisťahovaných skupín či jednotlivcov. Prejavuje sa tendencia zotrvať v presvedčení, že vlastné kultúrne hodnoty a spoločenské normy, ktoré si migrujúce skupiny prinášajú so sebou ako jediné dedičstvo a výbavu z materského prostredia, sú nielen nevyhnutným, ale aj jedine normálnym výrazom ľudskej prirodzenosti a teda aj dôvodom ich rešpektovania, uchovávaní a ďalšieho rozvíjania. Charakteristickou črtou prvého štádia a adaptačných procesov okrem etnokultúrnych reminiscencií príslušníkov enkláv a diaspor sú tendencie vzájomného zoskupovania totožných etnických skupín a jednotlivcov do väčších alebo menších celkov. Dochádza ku konvergentnému etnosociálnemu procesu, ktorého výsledkom sú viacmenej kompaktné etnické ostrovy, mestské štvrte, časti ulíc atď. a jeho priamym dôsledkom formovanie nového, vnútorne integrovaného a uzavretého etnokultúrneho celku.

Po začiatkovej etape procesu adaptácie v novom prostredí prechádzajú enklávy a diaspor do štádia, v ktorom je ich ďalší vývoj zákonite podmienený a určovaný novými sociálno-ekonomickými a kultúrnymi reáliami. Dochádza k procesu, v priebehu ktorého skupiny ľudí s odlišnými kultúrami vstupujú do bezprostredného a dlhotrvajúceho kontaktu, čím sa menia prvopočiatkové kultúrne modely jednej alebo oboch skupín. Tento proces sa označuje termínom *akulturácia*.

Vývin enkláv a diaspor sprevádzajú počas celej ich separátnej histórie kultúrne súvzťažnosti. Preto problémom akulturácie treba venovať mimoriadnu pozornosť. Vý-

sledkom doterajšieho záujmu o tieto problémy sú početné výskumy, štúdie a publikácie, ale aj viaceré školy akulturácie, ktoré k štúdiu tohto problému vypracovali rozmanité projekty, programy, memorandá a pod. K najpozoruhodnejším výsledkom sa dopracovala najmä americká kultúra a sociálna antropológia. Jej poznatky sú teoretickým a metodickým prínosom do štúdia kultúry a v mnohom sú podnetné aj pri súčasnom výskume enkláv a diaspor. Z metodického hľadiska sa však nemožno stotožniť s precenením úlohy psychických faktorov a nedocenením úlohy sociálno-ekonomických a historických determinantov v procese akulturácie. Princíp historizmu je v marxistickej metodológii jedným zo základných prístupov k štúdiu spoločnosti. Preto aj pri sledovaní akulturačných procesov, bez toho, žeby sme podceňovali psychologický aspekt, rozhodujúcim je predovšetkým historický zreteľ, pretože akulturácia je historický proces rozvoja spoločnosti a jej kultúry, ktorý sa odohráva v konkrétnych ekonomických a sociálnych podmienkach.

Štúdium akulturácie zahŕňa celý rad čiastkových problémov. Typologická klasifikácia kontaktov medzi etnickými skupinami, napr. dávne a súčasné, skupinové a individuálne, neprerušované a epizodické, dobrovoľné a donútené atď., umožňuje objasniť intenzitu akulturačných procesov. Analýza faktorov akulturácie — demografických, geografických, historických, sociálnych, ekonomických, psychologických, ideologických a ďalších, odhaľuje príčiny, prečo daná skupina ľudí preberá v istej situácii práve takéto prvky z kultúry obklopujúceho spoločenstva, kým iné zostávajú bez vplyvu. Rovnako významné je aj skúmanie zvláštností transformácie kultúrnych prejavov v procese preberania. Mnohé indície naznačujú, že akulturácia nie je iba mechanický prechod určitých elementov jednej kultúry do kultúry druhej. Prebera-

né kultúrne prvky, skôr ako ich percipujúca skupina včlení do vlastnej kultúrnej štruktúry, podliehajú spravidla špecifickému prepracovaniu a zvýrazneniu. Štúdium akulturácie umožňuje zároveň vysvetliť úlohu osobnosti v preberaní a pretváraní kultúrnych prejavov, objasniť etnokultúrne podmienené správanie a mnohé ďalšie otázky. Pri riešení uvedených problémov je dôležité nevytrhávať jednotlivé kultúrne črty a prejavy z komplexného pohľadu na kultúru. Proces akulturácie, najmä v prípade enkláv, prebieha ako vzájomné pôsobenie dvoch rozdielnych, pritom vnútornou kultúrnou štruktúrou celostných organizmov. — Výsledkom dlhotrvajúcich a intenzívnych akulturačných procesov sú zmeny etnokultúrneho profilu príslušníkov enkláv a diaspor, ktorých výsledkom je nielen oslabenie determinantov etnickej špecifickosti, ale aj ich postupná identita s obklopujúcim inoetnickým organizmom. Takéto záverečné akulturačné štádium vo vývoji etnických skupín v inonárodnom prostredí sa označuje termínom *asimilácia*. Pod týmto pojmom sa chápe proces, v ktorom príslušníci rôznych kultúr, žijúci na spoločnom území, dospeli ku kultúrnej nivelizácii, dostatočnej pre vytvorenie etnickej jednoty. O úplnej asimilácii možno hovoriť vtedy, keď asimilujúca skupina prevzala v celom rozsahu kultúru a spôsob života obklopujúceho spoločenstva a keď sa príslušníci danej skupiny alebo jednotlivci nevydeľujú spomedzi tohto spoločenstva a nedeje sa tak ani z druhej strany.

Proces asimilácie máva rôznorodý priebeh a totálnu asimiláciu spravidla predchádzajú zmeny iba niektorých atribútov etnickej špecifickosti. Ak si dlhotrvajúci pobyt z rôznych príčin vyžaduje zmenu pôvodnej štátnej príslušnosti a jej nahradenie príslušnosťou k inému štátnemu útvaru, dochádza k tzv. *naturalizácii*. Naturalizované skupiny alebo jednotlivci si obyčajne ešte dlhý čas,

v priebehu viacerých generácií uchovávajú znaky pôvodnej etnickej a kultúrnej špecifickosti. To je však podstatným predelom, najmä pri diasporickom rozptýlení, ktorým sa začínajú zintenzívňovať zjednocujúce procesy s obklopujúcim etnickým spoločenstvom. Rôznorodý vývoj sa odohráva v oblasti jazyka. Už od štádia adaptácie charakteristickou črtou enkláv a diaspor je *bilingvismus*, bez ktorého nemožno udržovať kontakt vo viacetnickom prostredí. Pri porušení princípu endogamnosti dochádza u príslušníkov enkláv a diaspor k hierarchickému preskupeniu hlavného dorozumievacieho prostriedku a v ďalších generáciách aj k postupnému oslabovaniu znalosti pôvodného jazyka, až k jeho úplnému zabudnutiu. V takýchto prípadoch hovoríme o *jazykovej asimilácii*. V závislosti od rôznych okolností, jazykovo asimilovaná skupina si môže aj naďalej uchovávať výrazné prejavy pôvodnej materiálnej i duchovnej kultúry, ktorými sa diferencuje od okolitého prostredia. Tento jav sa obyčajne označuje pojmom *kultúrna enkláva* alebo presnejšie *kultúrna oblasť*. Nebývajú zriedkavé ani situácie, keď skupina v inoetnickom prostredí, najmä ak jej príslušníci zmenia pôvodné zamestnanie (roľník — robotník), a životné prostredie (dedina — mesto) uchovávajú si síce svoj pôvodný jazyk, ale z pôvodnej materiálnej a duchovnej kultúry iba nepatrné zlomky. Zmenili sa teda základné komponenty ich predchádzajúceho spôsobu života a kultúry, čo sa zvykne označovať ako *kultúrna asimilácia*. Pri porušení princípu endogamnosti v enklávných a diasporických skupinách dochádza aj k procesu biologického zmiešania skupín, rozdielnych z rasovo-kultúrnych aspektov. Pre tento jav sa najčastejšie obyčajne používa termín *amalgamácia*. Zaujímavým príkladom zjednocujúcich etnických procesov sú USA, kde mnohé etnické skupiny si uchovávajú pôvodnú kultúrnu špecifickosť i etnické pove-

domie, napriek tomu tvoria organickú súčasť amerického národa. Pre označenie tohto procesu sa namiesto asimilácie uprednostňuje termín *integrácia*.

Z uvedených poznámok vyplýva, že proces asimilácie enkláv a diaspor nie je ani jednorazovým, ani priamočiarym procesom. Asimilácia síce zahŕňa osvojenie si jazyka, spôsobu života a kultúry iného etnosu, pri súbežnom zrieknutí sa alebo postupnej strate predchádzajúcich etnokultúrnych znakov, ale o úplnej *etnickej asimilácii* možno hovoriť iba po zmene etnického povedomia, teda po zmene etnickej príslušnosti asimilovanej skupiny či jednotlivcov. Zmenu etnického povedomia a etnickej príslušnosti musia vyjadriť jednak sami príslušníci enkláv a diaspor a musia ju priznať aj príslušníci skupiny, s ktorou enkláva alebo diaspora splynula. Bez týchto psychologických aspektov nemožno hovoriť o totálnej etnickej asimilácii.

V tejto súvislosti je pozoruhodné ešte aj to, že okrem procesov, ktoré v konečnom dôsledku vyúsťujú v zmenu etnickej príslušnosti a etnického povedomia, môžu sa vyskytnúť aj procesy, smerujúce k oslabeniu alebo aj k strate pocitu alebo vedomia etnickej príslušnosti, objavením sa iných druhov povedomia, napr. pocitom príslušnosti k určitej krajine, štátu, náboženstvu a pod. Možno uviesť viacero príkladov z minulosti, ale aj z našej prítomnosti. Známe sú napr. výpovede príslušníkov slovenských enkláv a diaspor, ktoré vznikli v podmienkach bývalej Rakúsko-uhorskej monarchie. V odpovedi na dotaz o etnickej príslušnosti sa dotyčné osoby neoznačili ani ako Slovák, ani ako Maďar, ale ako Uhor, čo nemožno chápať vo význame etnickej, ale etno-politickej kategórie. Iným príkladom sú výsledky sčítania obyvateľstva Juhoslávie z roku 1961, pri ktorom sa vyše trisťtisíc ľudí nevedelo zaradiť ani k jednému etnickému celku alebo etnickej skupine v Juhoslávii a ani

k inej národnosti, preto boli zaradení do rubriky „neurčení Juhoslovania“. Zdá sa, že integračné a internacionalizačné tendencie vo vývoji súčasných mnohonárodnostných štátov, kde je úloha etnických faktorov v hospodársko-spoločenskom a kultúrnom živote krajiny značne oslabená, môžu v tomto smere priniesť viacero nových skutočností.

Etnické procesy sú výsledkom rozmanitých kontaktov medzi skupinami ľudí, ktoré patria k rozdielnym etnickým spoločenstvám. V prípade enkláv a diaspor vznik a charakter takýchto etnických kontaktov, ako aj celkový priebeh medzietnických súvzťahov podmieňuje množstvo okolností a faktorov. V rôznych súvislostiach sa zmienky o faktoroch etnických kontaktov a etnických procesov objavili už pri rozvedenej klasifikácii typov a štádií etnických procesov, lenže v predchádzajúcom kontexte nebolo možné a nebolo ani funkčné vši mať si ich v takom rozsahu a konkrétnosti, ktoré zodpovedajú ich významu pre ozrejmienie enkláv a diaspor ako zvláštnych foriem spoločenstva ľudí.

K analýze etnických kontaktov enkláv a diaspor treba pristúpiť rozborom teritoriálnych faktorov. Predovšetkým preto, že vznik každej enklávy a diaspor predchádza proces etnického rozdelenia a teda aj porušenie celistvosti etnického územia daného etnosu. Ďalším dôvodom je, že teritoriálne odlúčenie časti etnického spoločenstva a jej začlenenie sa do nových územných súvislostí je zákonite sprevádzané prerušením sociálnych, ekonomických, kultúrnych a ďalších spojitostí s jadrom materského etnosu a nadviazaním takýchto vzťahov s iným etnosom na novom území. Dôsledkom zmenenej teritoriálnej príslušnosti členov etnických enkláv a diaspor sú procesy ich etnickej transformácie, ktoré bývajú skôr alebo neskôr zavŕšené asimiláciou.

Z faktorov rozvoja etnických kontaktov a procesov dôležitú úlohu majú zvláštnosti teritoriálnej konfigurácie koexistujúcich skupín. Je známe, že intenzita etnických kontaktov a procesov je v inoetnickom prostredí omnoho vyššia pri rozptýlených diasporických skupinách ako pri kompaktných enklávnych celkoch pozostávajúcich z viacerých, od seba nie veľmi vzdialených lokalít. Takéto kompaktné etnoteritoriálne ostrovy nielenže sa vyznačujú oslabenosťou medzietnických kontaktov, ku ktorým dochádza prevažne iba v určitých situáciách, ako sú trhovo-výmenné, administratívno-správne a niektoré ďalšie príležitosti, ale príznačná je pre ne, najmä v začiatkových štádiách, aj výrazná uzavretosť života a tým aj značná etnokultúrna odolnosť. Pritom je dôležité, či kontaktujúce etnické skupiny žijú v etnohomogénnych lokalitách, alebo sú členmi totožných lokálnych komunit. Ďalej, či v rámci lokality osídlili samostatné časti, štvrte, ulice, alebo či žijú v heterogénnych zoskupeniach. V týchto súvislostiach je potrebné diferencovať dedinské pomery od mestských, ktoré sa odlišujú predovšetkým rozdielnymi druhmi hospodárskej činnosti. V dedinskom poľnohospodárskom prostredí prebiehajú etnické kontakty a procesy neporovnateľne pomalšie ako v meste. Príčiny tohto javu treba vidieť hlavne v tom, že na rozdiel od mesta je rodina na dedine so svojou hospodárskou usadlosťou nielen spotrebnou, ale aj výrobnou jednotkou, čo sa odráža v celkovo väčšej patriarchálnosti a konzervatívnosti spôsobu života, v upnutosti prevažne na najbližšie príbuzenské zväzky a v neporovnateľne slabších väzbách a interakciách s inoetnickým prostredím. V porovnaní s dedinou mestá sa vyznačujú oveľa pestrejším etnickým zložením, bohatšou zamestnaneckou štruktúrou, rôznorodosťou zdrojov obživy príslušníkov rodiny, emancipovanejším postavením mladej generácie,

oslabenosťou príbuzenských vzťahov atď., čím sa mestá stávajú základnými ohniskami etnických procesov. Pri analýze zvláštností teritoriálneho rozloženia koexistujúcich etnických skupín má významnú úlohu kvantitatívny faktor, teda číselný pomer príslušníkov jednotlivých skupín. Čím je separátnejšia skupina menšia, tým intenzívnejšie sú jej kontakty s obklopujúcim etnosom, jej etnodiferencujúce komponenty sú menej stimulované a aj menej odolné.

Teritoriálna separácia častí etnického spoločenstva spôsobuje, že príslušníci enkláv a diaspor si medzi najdlhšie pretrvávajúcimi etnodiferencujúcimi znakmi uchovávajú vedomie pôvodu, s ktorým sa spájajú pojmy rodnej zeme, pôvodnej vlasti a spolu s nimi aj početné symboly tejto krajiny, ako sú názvy riek, pohorí, miest a pod. Lenže nová teritoriálna súvislosť enkláv a diaspor, tak ako postupom času začne podnecovať hospodárske, kultúrne, politické a sociálne vzťahy, po odstupe viacerých generácií sa aj novoosídlené územie začne javiť ako nová domovina, nová vlasť a príslušníci enkláv a diaspor čoraz viacej začínajú spájať svoje osudy s novým územím. Miera takejto identifikácie s pôvodným alebo novým územím dokresľuje v istom zmysle aj stupeň etnickej transformácie príslušníkov separátnych etnických skupín. Zvlášť výrazne sa v tomto smere prejavuje roľnícky život, najmä získanie pôdy do súkromného vlastníctva. Jej dedenie z generácie na generáciu zväzuje príslušníkov enkláv a diaspor s novoosídlenou krajinou, zapúšťajú do nej čoraz hlbšie korene, čo ich zároveň spája s novým územím aj citovo a v istom zmysle aj patriotizuje.

V súvislosti so zmenou teritoriálnej príslušnosti enkláv a diaspor neraz sa zdôrazňujú aj geografické a klimatické faktory, ktoré v mnohom ovplyvňujú hospodársku činnosť a viaceré ďalšie črty materiálnej, ale aj duchovnej kultúry. Takéto zmeny sú

evidentné napr. pri slovenskej kolonizácii na Dolnú zem, kde s rozdielnymi zeme-
pisnými pomermi súviselo pestovanie do-
vtedy neznámych plodín, používanie no-
vých alebo odlišných pracovných nástrojov
(napr. široká dolnozemska motyka s dlhým
poriskom namiesto úzkej horskej s krátkym
poriskom), objavuje sa nový stavebný ma-
teriál obydlí, nové jedlá atď. Z oblasti du-
chovnej kultúry zaujímavé je napr. osvo-
jenie si magickej praktiky v čase sucha,
tzv. „chodenie s Dodolou“, ktorá v hor-
ských podmienkach s dostatkom zrážok
nemala opodstatnenie.

V pozadí väčšiny migračných pohybov
sú sociálno-ekonomické faktory. Preto aj
pri enklávach a diasporách ich treba pova-
žovať za základnú príčinu najprv etnoroz-
deľujúcich a potom aj etnozjednocujúcich
procesov. Už z predchádzajúcich poznámok
je jasné, že časť členov etnického spo-
ločenstva, ktorá sa teritoriálne separovala,
prerušila aj ekonomické väzby s pôvod-
ným územím a vstúpila do hospodárskych a
trhovo-výmenných súvislostí s novoosídle-
ným prostredím. Pre pochopenie rozsahu a
intenzity etnických kontaktov a procesov
podstatná je zhoda alebo rozdielnosť hospo-
dárskej činnosti príslušníkov enkláv a dia-
spor na novom území. Je nesporné, že
rovnaký spôsob obživy v etnicky zmieša-
nom prostredí sa prejavuje aj v zhodných
črtách kultúrneho habitu a uľahčuje proces
vzájomného zblíženia. Naproti tomu výraz-
ne špecializovaná hospodárska činnosť a
spôsob života, spolu s ďalšími faktormi
môže v izolovanej etnickej skupine aj po
čiastkovej asimilácii vystupovať vo funkcii
etnodiferencujúceho činiteľa alebo aj etno-
nymu, ako napr. v enkláve habánov na
Slovensku.

Sociálno-ekonomické faktory nevplývajú
rovnako intenzívne na etnické procesy vo
všetkých sférach a situáciách. Najmenej
zasahujú národnostné menšiny, o niečo

viac enklávne ostrovy a najsilnejšie sa pre-
javujú na rozptýlených diasporických sku-
pinách a imigrantoch. Rozdielny je aj vplyv
zamestnaní na rozvoj asimilačných proce-
sov. Relatívne najodolnejšie sa z tohto hľa-
diska javí poľnohospodárske odvetvie.
Robotnícke vrstvy majú neporovnateľne
pestrejšiu škálu kontaktov v inoetnickom
prostredí a každý stupeň zvýšenej kvalifi-
kácie možno chápať zároveň aj ako ďalší
stupienok v procese asimilácie. Výnimkou
sú učители, kňazi a ďalší príslušníci inteli-
gencie, ktorí pôsobia priamo v prostredí
separátnych etnických skupín. Možno kon-
štatovať, že čím vyššia je miera sociálno-
ekonomickej mobility a ekonomickej ab-
sorpcie príslušníkov enkláv a diaspor, tým
väčšie sú predpoklady k zintenzívneniu
etnických kontaktov a k procesom etnokul-
túrneho vyrovnávania s obklopujúcim et-
nosom.

Príslušníci enkláv a diaspor môžu v nie-
ktorých prípadoch reprezentovať v rámci
štátneho útvaru národnostnú menšinu, a to
nielen z kvantitatívneho aspektu, ale aj
z hľadiska sociálno-právneho postavenia.
Politická delikátnosť tohto problému pod-
nietila medzinárodné organizácie, ako Liga
národov a OSN riešiť základné sociálno-
právne otázky postavenia národnostných
menšín. V súčasnosti sa pod národnostnou
menšinou chápe podriadená etnická sku-
pina, ktorá sa usiluje o rovnoprávnosť
s hegemónnym etnickým spoločenstvom a
zároveň si želá zachovať niektoré svoje tra-
dičné diferencie v jazyku, náboženstve,
prípadne v ďalších prejavoch. Pritom je
potrebné diferencovať národnostné menši-
ny, ktoré sa usilujú o samourčenie v poli-
ticko-teritoriálnom zmysle, od národnost-
ných skupín, ktoré sa usilujú získať iba
rovnoprávnosť z hľadiska slobody vyzna-
nia, vzdelávania v rodnom jazyku a pod.
Tieto sociálno-právne faktory etnických
kontaktov a procesov vystupujú do popre-

dia najmä v situáciách, keď politika vlád-
núceho etnického spoločenstva nadobúda
vo vzťahu k príslušníkom národnostnej
menšiny formu násilnej asimilácie. Je totiž
známe, že etnokultúrne pôsobenie jedného
etnického celku na skupiny alebo jednotliv-
cov inej etnickej príslušnosti môže mať
prirodzený priebeh, podmienený bezpro-
stredným kontaktom koexistujúcich prísluš-
níkov rôznych etnosov, ako aj celkovým
trendom sociálneho, ekonomického a kul-
túrneho vývoja danej krajiny. Takisto môže
mať aj neprirodzený násilný priebeh, pod-
mienený administratívnym kultúrno-politic-
kým tlakom hegemonného etnického spo-
ločenstva, namierený proti sebarealizačným
úsiliam etnických menšín, enkláv a diaspor.
Tendencia násilnej asimilácie sa takmer
v každom prípade prekrýva s paralelne pre-
biehajúcou prirodzenou asimiláciou, preto
je potrebné citlivo diferencovať jednotlivé
aspekty týchto kvalitatívne odlišných pro-
cesov. V týchto súvislostiach je dôležité
predovšetkým rozlíšiť kultúrne tradície a
iné prejavy príslušníkov národnostných
menšín, či enkláv a diaspor, ktoré sú
výsledkom prirodzeného a kontinuálneho
vývoja od tých, ktoré v dôsledku určitej
konfliktnej situácie nadobudli demonštra-
tívny charakter, aby sa zvýraznila etnická
príslušnosť ich nositeľov, a tým aj ich od-
lišnosť voči obklopujúcemu inoetnickému
prostrediu. Dôsledkom takýchto sociálno-
právnych a politických faktorov, medziet-
nických interakcií býva niekedy konzervá-
cia, resp. inovácia kultúrnych tradícií alebo
v opačnej, menej aktivizujúcej situácii, aj
ich potlačenie. Sociálno-právne faktory sa
teda stávajú aj dôležitým determinátorom
priebehu medzietnických kontaktov a pro-
cesov.

Z faktorov determinujúcich etnické kon-
taky a procesy osobitne významnú úlohu
má jazyk, pretože je základným dorozumie-
vacím prostriedkom a zároveň aj najvýraz-

nejším etnodiferencujúcim činiteľom. Cha-
rakteristickou črtou separátnej existencie
príslušníkov enkláv a diaspor sú jazykové
zmeny, ktoré sa prejavujú predovšetkým
v schopnosti komunikovať v dvoch alebo
viacerých jazykoch. Druhým jazykom sa
spravidla stáva reč hegemonného etnického
spoločenstva, znalosť ďalších jazykov závisí
potom od konkrétnej lokálnej situácie. Po-
zoruhodné je, že v etnicky zmiešaných de-
dinských komunitách si druhý jazyk ne-
osvojujú iba prisťahovalci, ale aj podstatná
časť autochtónneho obyvateľstva. Takáto
vzájomná dvojstranná znalosť jazyka je
značne uľahčená aj tým, že roľníci v bež-
ných každodenných situáciách nepotrebujú
frekvencovať viac ako 500–800 slov. Ak
ide o kontakt jazykovo príbuzných skupín,
keď zhruba polovica slov má spoločný ko-
reň, príslušníci oboch koexistujúcich et-
nických skupín si zakrátko začínajú rozu-
mieť a potom aj rozprávať jazykom toho
druhého. V dôsledku rôznych okolností,
najmä v pokročilejšom štádiu etnických
procesov, jazykové zmeny u príslušníkov
enkláv a diaspor môžu vyústiť v jazykovú
asimiláciu. V týchto súvislostiach bola ne-
raz vyslovená téza, že čím bližší je jazyk
enkláv a diaspor jazyku obklopujúceho et-
nického celku, tým rýchlejšie a ľahšie po-
stupuje aj asimilácia. Túto tézu však nemož-
no absolutizovať. Ak si všimneme napr.
kolonizáciu Slovákov na Dolnú zem, zistí-
me, že ten istý etnický element, ktorý sa od-
lúčil od materského etnosu približne v rov-
nakom historickom období, osídlil relatívne
rovnaké geografické oblasti, vytvoril viac-
menej rovnorodé, čo sa týka kompaktnosti,
etnoteritoriálne ostrovy, zameril sa takmer
výlučne na poľnohospodársku činnosť, čo
podmienilo aj zhodu v spôsobe života, na-
priek tomu celkový asimilačný proces dol-
nozemských slovenských enkláv a diaspor
pokročil oveľa ďalej v jazykovo vzdialenom
etnickom prostredí ako v prostredí jazykovo

spoločnej kategórie, pre ktorú zatiaľ nemáme vhodný termín označenia.

Etnická enkláva a etnická diaspora sú separátne skupiny ľudí, ktoré migráciou prerušili teritoriálny, sociálny, ekonomický a kultúrny kontakt s jadrom materského etnického spoločenstva a nadviazali takýto kontakt s iným etnickým spoločenstvom. Príslušníci enkláv a diaspor si pritom aj naďalej uchovávajú s jadrom materského etnického spoločenstva zhody v rozmanitých komponentoch kultúrnej špecifikosti (jazyk, prejavy materiálnej duchovnej a sociálnej kultúry, spôsob života atď.), psychického uspokojenia a bezpodmienečnú zhodu vo vedomí etnickej príslušnosti.

Takéto definovanie etnických enkláv a diaspor odhaľuje znaky či determinanty tejto kategórie, ktoré dovoľujú vymedziť jej miesto v etnickej štruktúre a určiť korelácie k príbuzným kategóriám tohto druhu. Z tohto hľadiska sa enklávy a diaspor javia ako zvláštna forma spoločenstva ľudí jednak voči nadradenej kategórii etnického spoločenstva, jednak voči ďalším subštruktúrnym kategóriám, ako je napr. etnická menšina oddelená od jadra etnického spoločenstva politickou hranicou. Zvláštnosť enkláv a diaspor voči etnickému spoločenstvu sa prejavuje predovšetkým v teritoriálnej, sociálnej, ekonomickej a kultúrnej odtrhnutosti, čo spravidla znamená aj odtrhnutosť od sociálno-teritoriálnej (politicko-štátnej) organizácie. Zvláštnosť enkláv a diaspor voči uvedenému typu etnickej menšiny (opäť ide o významovo viacznačný pojem) sa prejavuje predovšetkým v tom, že takáto etnická menšina neprerušila kontakt s jadrom etnického spoločenstva migračným pohybom, ale bola od neho oddelená politickou hranicou, nežije teda v úplnom inoetnickom obkľúčení. V uvedenej etnickej menšine, na rozdiel od enkláv a diaspor, príčinou etnického rozdelenia neboli vnútorné, ale vonkajšie faktory.

Genéza, ako aj celý ďalší vývoj enkláv a diaspor, sú sprevádzané etnickými procesmi. Najprv dochádza k procesu etnického rozdelenia s jadrom materského etnosu a potom k zjednocujúcim etnickým procesom v novom inoetnickom prostredí. V enklávach a diasporách dochádzalo k procesu etnického rozdelenia predovšetkým migračnými pohybmi obyvateľstva. Procesy etnického zjednocovania sa rozvíjajú na spoločensko-hospodárskom základe a sú dôsledkom vzájomných korelácií jazyka a kultúry kontaktujúcich skupín. Ich intenzita je závislá od charakteru rozsídlenia, stupňa kompaktnosti alebo disperznosti, vzájomného číselného pomeru, ako aj od politicko-právnych a sociálno-psychologických faktorov a od uplatňovania alebo porušovania princípu endogamnosti.

Etnosociálna a etnokultúrna súvzťažnosť enkláv a diaspor v inoetnickom obkľúčení má charakter koexistencie väčšiny s menšinou. Táto skutočnosť podmieňuje aj samu podstatu etnických procesov, ktorých výsledkom je kultúrne vyrovnanie sa menšiny s väčšinou, teda asimilácia.

Asimilácia je mnohotvárnny proces, v ktorom jedna alebo druhá kontaktujúca skupina sa môže usilovať o urýchlenie vzájomného splynutia, ale tak isto sa obidve strany môžu aj aktívne brániť takejto tendencii. Pritom proces asimilácie sa môže presadiť už v druhej generácii prisťahovalcov, ale v niektorých prípadoch sa môže pretiahnuť aj na stáročia. Podstatné je však, že asimilácia je objektívne prebiehajúci proces v konkrétnych sociálno-ekonomických podmienkach. Voči asimilácii je inertná iba prvá generácia príslušníkov enkláv a diaspor, ktorých spôsob života, psychické uspokojenie a kultúrne formy sa vyhranili už v predchádzajúcom etnickom začlenení. Všetky ostatné generácie sa separátnou existenciou v inoetnickom obkľúčení dostávajú do početných súvislostí s novými kultúrnymi for-

mami, čo sa zákonite prejavuje v zmene pôvodného kultúrneho profilu enkláv a diaspor.

Vývin enkláv a diaspor je od ich vzniku až po totálnu asimiláciu sprevádzaný nepretržitým fungovaním etnických procesov, ktoré prechádzajú viacerými štádiami:

— *začiatočný kontakt* sprevádzaný usadením sa a nadviazaním sociálnych a ekonomických vzťahov;

— *adaptácia* v novom prostredí, sprevádzaná osvojením si jazyka a základných noriem správania sa obklopujúceho spoločenstva; prirodzeným prejavom tohto štádia sú konvergentné procesy a ich dôsledkom je vytváranie viac-menej homogénnych etnoteritoriálnych jednotiek (kompaktné regióny, osady, mestské štvrte, ulice atď.) a formovanie nového, vnútorne integrovaného a endogamne uzavretého etnosociálneho a etnokultúrneho celku;

— *akulturácia* sprevádzaná interferenčnými procesmi, preberaním kultúrnych prejavov a foriem, špecifickou transformáciou a prepracovaním kultúrnych prvkov pred ich začlenením do vlastnej kultúrnej štruktúry a rôznymi prejavmi etnokultúrne podmieneného správania sa;

— *asimilácia* sprevádzaná zmenou niektorých alebo všetkých etnodiferencujúcich atribútov; takýmito najčastejšími zmenami sú naturalizácia (zmena štátnej príslušnosti), kultúrna asimilácia (zmena etnokultúrnej špecifickosti), jazyková asimilácia (zmena jazyka), amalgamácia (rasovo-kultúrna zmena) a totálna alebo etnická asimilácia (zmena etnickej príslušnosti).

A celkom na záver snáď ešte poznámka, že ozrejmovanie enkláv a diaspor z aspektu zvláštnosti tejto kategórie spoločenstva ľudí je úloha mimoriadne závažná nielen z teoretického, ale aj praktického hľadiska.

POUŽITÁ LITERATÚRA

BACHTA, V. M.: Problema akkulturacy v sovremennoj etnografičeskoj literature SŠA. Sovremennaja amerikanskaja etnografija. Moskva 1963. — BAUMAN, Z.: Sociologie. Praha 1966. — BEDNÁRIK, R.: Slováci v Juhoslávii. Bratislava 1966. — BROMLEJ, J. V.: Etnos i endogamija. Sovjetskaja etnografija, 1969. — BROMLEJ, J. V.: Etnos i etnografija. Moskva 1973. — BURLASOVÁ, S.: Vplyv dvojakého osídlenia na piesňový folklór Selenče. Slovenský národopis, 1971. — BUTURAC, J.: Zajednički život Hrvata i Čeha u selima Požeške kotline 1900—1940. — Zbornik za narodni život i običaje. Zagreb 1971. — ČISTOV, K. V.: Etničeskaja obščnosť, etničkoje soznanije i nekotoryje problemy duchovnoj kultury. Sovjetskaja etnografija, 1972. — ČULINOVIC, F.: Nacija i etnička zajednica. Zbornik za narodni život i običaje. Zagreb 1971. — FILOVÁ, B.: O Slovákoch v zahraničí. Niekoľko poznámok k ich etnografickému výskumu. Svet vedy, 1966. — HEROLDOVÁ, I.: Etnografická problematika českých národnostních menšin. Český lid, 1964. — HEROLDOVÁ, I.: České národnostní menšiny a národopis. Národopisné aktua-

lity, 1966. — CHOROŠAEVA, I. F.: Problema akkulturacy v meksikanskoj etnografii. Sovremennaja amerikanskaja etnografija. Moskva 1963. — KOZLOV, V. I.: Sovremennyje etničeskije processy v SSSR (K metodologii issledovanija). Sovjetskaja etnografija, 1969. — KOZLOV, V. I.: Dinamika čislennosti narodov. Moskva 1969. — KOZLOV, V. I.: Etnos i teritorija. Sovjetskaja etnografija, 1971. — KUŠNER, P. I.: Etničeskije teritorii i etničeskije granicy. Moskva 1951. — MRÁZ, A.: Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch. Bratislava 1948. — NÁKONEČNÝ, M.: Úvod do sociální psychologie. Praha 1967. — SIRÁCKY, J.: Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. Bratislava 1966. — ŠTOLC, J.: Reč Slovákov v Juhoslávii. Bratislava 1968. — ŠTOLC, J.: Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi ako predmet jazykovedného výskumu. In: Slováci v zahraničí 1971. — ŠVEHLÁK, S.: O štúdiu kultúry zahraničných Slovákov. Slovenský národopis, 1969. — ŠVEHLÁK, S.: Súčasný slovenský národopis a tradičná kultúra menšin. In: Slováci v zahraničí 1971. — WOLF, J. Kulturní a sociální antropologie. Praha 1971.

Enklaven und Diasporen vom erwähnten Typus der ethnischen Minderheit kommt in erster Reihe darin zum Ausdruck, daß der Kontakt der ethnischen Minderheit mit dem Kern ihrer ethnischen Gemeinschaft nicht durch Migration unterbrochen wurde, sondern daß die Minderheit von ihrem Muttervolk durch eine politische Grenze getrennt wurde, daß die Minderheit also nicht gänzlich von einem anderen Ethnikum umzingelt ist. Zum Unterschied von den Enklaven und Diasporen waren also bei der ethnischen Minderheit nicht innere, sondern äußere Faktoren die Ursache ihrer Trennung vom Muttervolk.

Die Genese und die gesamte weitere Entwicklung der Enklaven und Diasporen ist von ethnischen Prozessen begleitet. Zuerst beginnt der Prozeß der ethnischen Lostrennung vom Kern des Mutterethnos, dann setzt der Prozeß der ethnischen Vereinigung in der neuen, andersethnischen Umwelt ein. Bei den Enklaven und Diasporen trat die ethnische Trennung vom Muttervolk vor allem durch Migration der Bevölkerung ein. Die Prozesse der ethnischen Vereinheitlichung verlaufen auf gesellschaftlich-wirtschaftlicher Grundlage und sind eine Folge gegenseitiger Wechselbeziehungen der Sprache und Kultur der sich berührenden ethnischen Gruppen. Ihre Intensität hängt ab vom Charakter der Besiedlung, vom Grad der Kompaktheit oder der Dispersion, vom gegenseitigen zahlenmäßigen Verhältnis und auch von politisch-rechtlichen sowie sozial-psychologischen Faktoren, aber auch von der Einhaltung oder der Aufgabe der Prinzipien der Endogamität.

Die ethnosoziale und ethnokulturelle Bezüglichkeit der Enklaven und Diasporen in der fremdvölkischen Umzingelung hat den Charakter eines Zusammenlebens einer Mehrheit mit einer Minderheit. Durch diese Tatsache ist auch das eigentliche Wesen der ethnischen Prozesse bedingt, deren Ergebnis ein kultureller Ausgleich zwischen der Minderheit und der Mehrheit ist, also eine Assimilation.

Die Assimilation ist ein vielgestaltiger Prozeß, im Laufe dessen sich die eine oder die andere kontaktierende Gruppe um eine Beschleunigung des gegenseitigen Ineinander-Aufgehens bemühen kann; aber ebenso gut können sich auch beide Teile gegen eine solche Koexistenz aktiv zur Wehr setzen. Der Assimilierungsprozeß kann sich schon bei der zweiten Generation der Einwanderer bemerkbar machen, in manchen Fällen zieht er sich aber auch jahrhundertlang dahin. Wesentlich ist

die Tatsache, daß die Assimilation ein objektiv verlaufender Prozeß ist, der unter konkreten sozial-ökonomischen Bedingungen stattfindet. Gegen die Assimilation ist nur die erste Generation der Angehörigen von Enklaven und Diasporen inert, weil sich ihre Lebensweise, ihre psychische Veranlagung und ihre Kulturformen schon im früheren ethnischen Milieu fixierten. Alle nachfolgenden Generationen gehen infolge ihrer besonderen Situation inmitten einer andersethnischen Umzingelung zahlreiche Bindungen mit den neuen Kulturformen ein, was sich unverweigerlich in einer Veränderung des ursprünglichen Kulturprofils der Enklaven und Diasporen äußert.

Die Entwicklung der Enklaven und Diasporen von ihrer Entstehung an bis zu ihrer völligen Assimilation verläuft unter dem ununterbrochenen Einfluß ethnischer Prozesse, die in mehrere Stadien zerfallen:

— *der Anfangskontakt*, beginnt mit der Niederlassung im fremden Land und mit dem Anknüpfen der ersten sozialen und ökonomischen Beziehungen zur fremden Umwelt;

— *die Adaptation in der neuen Umwelt*, ist begleitet vom Streben, sich die Sprache und die Grundnormen des Verhaltens der Gemeinschaft anzueignen, von der die Enklave oder Diaspora umschlossen ist. Eine natürliche Erscheinung dieses Stadiums sind konvergente Prozesse und eine Folge dieser ist die Entstehung von mehr oder weniger homogenen ethnoterritorialen Einheiten (kompakte Regionen, Siedlungen, Stadtviertel, Gassen usw.) sowie die Formung eines neuen, innerlich integrierten und endogam geschlossenen ethnosozialen und ethnokulturellen Komplexes;

— *die Akkulturation*, begleitet von Interferenzprozessen, von der Übernahme kultureller Phänomene und Formen, von einer spezifischen Transformation und Umarbeitung kultureller Elemente, bevor sie in die eigene Kulturstruktur eingegliedert werden, sowie von verschiedenen Äußerungen eines ethnokulturell bedingten Verhaltens;

— *die Assimilation*, begleitet von einer Veränderung, mancher oder aller ethnodifferenzierender Attribute. Zu den häufigsten Veränderungen dieser Art gehört die Naturalisation (Wechsel der Staatszugehörigkeit), die kulturelle Assimilation (Veränderung der ethnokulturellen Besonderheit), die sprachliche Assimilation (Wechsel der Sprache), die Amalgamierung (rassisch-kulturelle Veränderung) und die totale oder ethnische Assimilation (Wechsel der ethnischen Zugehörigkeit).

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания 21, 1973, № 4

Издаётся четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 21, 1973, Nr. 4. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume 21, 1973, No. 4.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné 21, 1973, No. 3. Parait quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník 21, 1973, číslo 4. — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárík, dr.

Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa

Kovačevičová, dr. Jaroslav Kramárik, dr. Michal

Markuš, doc. dr. Ján Michálek, dr. Ján Mjartan,

dr. Štefan Mruškovič, dr. Viera Nosáľová, doc.

dr. Ján Podolák

Výtvarná redaktorka Viera Miková

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné Kčs 80,—

Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia

tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej

pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia

tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973

Distributed in the Socialist countries by SLOV-ART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.